

המלחמה על המים: פרק שלישי בסידרה - מה מתכוננים הערבים לעשות? כמה מים ישאירו לישראל? מחי זה יבוצע?

החצבני העצבני

במרוץ על מי הירדן, היה לישראל יתרון ברור. היא הכינה - עוד בטרם קום המדינה - את תוכנית ההשקיה הראשונה שדיברה על ניצול המים למיפעל אוורי מורכב. כבר למחרת חתימת הסכם שביתת הנשק עם ירדן, הכינו מהנדסי תוכניות ביצוע להטיית מים אלה דרומה. התוכנית אמנם שונתה מדי פעם, אך העיקרון היסודי שלה נשמר: הטיית מי הצפון העשיר במים, והעברתם בצינור להשקית הדרום והנגב הצחיחים. העבודה ההנדסית נמשכה גם כאשר הוערמו לפניו מיכשולים בינלאומיים. וכאשר צייתה מוצת הבטחון ב-1953 להפסיק את הפירת תעלת ההטייה ליד גשר בנות יעקוב, נאלצה ישראל להישמע לה. אך העבודה בקטעים אחרים לא נסקה. כאשר ניסה שליח המים אריק ג'ונסטון לשכנע את ממשלות ערב וישראל להסכים לחלוקה מוסכמת של מי הירדן, הביעה ישראל את נכונותה העקרונית לכך, אך לא הפסיקה אף להגיש את עבודת המוביל הארצי. כאשר נשאלה לפרס הדבר, הסבירה כי המוביל הארצי יושלב בתוכנית ג'ונסטון, יעביר רק את כמות המים שתוקצה לישראל על פיה.

כאשר הסתבר סופית, ב-1956, שתוכנית ג'ונסטון מתה, היה המיפעל הישראלי בשלב מתקדם-למדי של הגשמה. ואילו הערבים עמדו עם תוכנית מתה בידם, ובמגירותיהם החזיקו טיוטות של תוכנית קודמת, אשר הופעה ג'ונסטון הקטיאה אותה למשך שנתיים. הכוונה, בראש וראשונה, לממלכת הירדן, אשר ביקשה בכל מאודה לנצל את מי הירמוך להשקית שתי גדות הנור - היא ביקעת הירדן, בין יסבינרת ליס'המלת. שתי המדינות הערביות האחרות שבהן עוברים מי הירדן, לא היו זקוקות למים במיוחד, אף כי חלק זעיר מהם מנוצל לצורכי השקיה מקומית. התוכנית להטיית יובלי הירדן, שנועדה לסגוע בישראל, לא עברה עד אז את שלב האיומים התיאורטיים.

המלך חוסיין מתחיל בחפירה

תוכנית הירדנית קמה לתחייה ביום בו מתה תוכנית ג'ונסטון. ממשלת ארצות הברית היתה שרויה עדיין בחוסר-הודאות, וקשה היה לה להשלים עם העובדה החדשה. היא קיחתה שתצליח איכשהו להחזיר את הגלגל אחורה, ולהשיג הסכם ערבי-ישראלי. שכן הסכם כזה היה קרוב מאוד להשגה, אך סירת המאורעות של 1955 המיתה אותו בעודו באיבו. היה זה מיקסם-שווא. אחרי הפלישה הישראלית לסיני, ב-1956, לא נותרה כל אפשרות של הידברות עם הערבים.

ישראל, שהבינה זאת היטב, הכפילה את מאמציה בבניית המוביל הארצי. ירדן, שכלכלתה המסגרת כרעה תחת נטל הפליטים הפלסטינים, לא יכלה להימנע עוד מניצול אדמות הגור הפוריות לשם פיתוח חקלאי אינטנסיבי. אם אין האמריקאים והאירים מוכנים לשתף פעולה, החליטה, תעשה זאת בעצמה.

עוד בטרם נסוגו חיילי צה"ל מסיני ומרצועת עזה, פקד סגן שר הפנים הירדני, חמיד טרחאן, לערוך תוכנית מצומצמת לניצול מי הירמוך בדחיפות. התוכנית שהוצעה היתה אומנם זעירה, אך בלתי תלויה במימון זר. דובר בה על השקית 120 אלף דונם בגור המזרחי. ההשקעה - חצי מיליון דינאר - תכוסה תוך שנים אחדות מהכנסות המיסעלים החקלאיים החדשים.

ההצעה הוגשה לבדיקת המומחים של מישלחת-הסיוע האמריקאית בעמאן, והם קבעו שהיא בתיבוצע ואף כדאית. פרטי התוכנית: הירמוך לא יוטף, ולא יוקם עליו סכר. רק חלק ממימי הנהר יוטף על-ידי תעלה, בתוך שטח ירדן, ליד הכפר עדסיה. ללא מכונני שאיבה, ותוך ניצול כוח-הגראביטאציה, יוזרמו המים לאורך תעלה בת 70 קילומטרים, עד לואדי זרקה.

הרעיון עצמו לא היה חדש, הופיע בכל תוכנית-השקיה ירדנית קודמת, וכלל גם בתוכנית ג'ונסטון. השוני היה בגישתו הצנועה. כי קודם לכן דובר על ניצול מירבי של מי הירמוך, תוך בניית סכרים ותחנות-כוח. בתוכנית הגדולה היוו 70 הקילומטרים מעדסיה לואדי זרקה רק סעיף אחד. מלבדו דובר בהן על המשכת התעלה מואדי זרקה דרומה, ליס'המלת; ועל הסתעפותה של תעלה שניה מואדי זרקה מערבה, להשקית הגדה המערבית של הגור. את המים לגדה זו הציעו להעביר בצינור גדול, שיתמשך מתחת לאספי הירדן.

עתה, באין בידיה אמצעים, ומחוסר נכונות אמריקאית לעזור במימון, החליטה ירדן על ביצוע החלק הראשון בכוחות עצמה. אולם בטרם יכלו מהנדסיה לגשת לפעולה, חל מיסנה חשוב לטובתה: ג'ון פוסטר דאלס השתכנע כי שוב אין טעם לפסול תוכניות ארציות נפרדות, להעדיף תוכנית אוורית משולבת. כנגד התוכנית הישראלית המתבצעת הלכה למעשה, החליט דאלס לעזור לממשלת ירדן לבצע את תוכניתה המקורית: סכירת הירמוך והשקית שתי גדות הנור.

ב-31 במאי 1958 נחתם בעמאן הסכם בין ממשלת ארצות-הברית לבין ממשלת ירדן, לביצוע תוכנית הירמוך. ירדן התחייבה לתת את שרותי הפיקוח והמינהל, ואילו ארצות-הברית התחייבה לספק את הציוד והחומרים, לגייס את הסגל הטכני ולשלם את שכר העובדים. המלך חוסיין בעצמו בא לחסור את ראשית התעלה, בראש 1400 פועלים ירדניים. בספטמבר 1961 פוצץ המחסום בין אסיק הירמוך לבין המינהרה שנחמרה בצלע הרי, שקוטרה שלושה מטרים ואורכה קילומטר אחד, ומי הרמוך החלו זורמים דרומה, בקטע הראשון של התעלה (23 ק"מ).

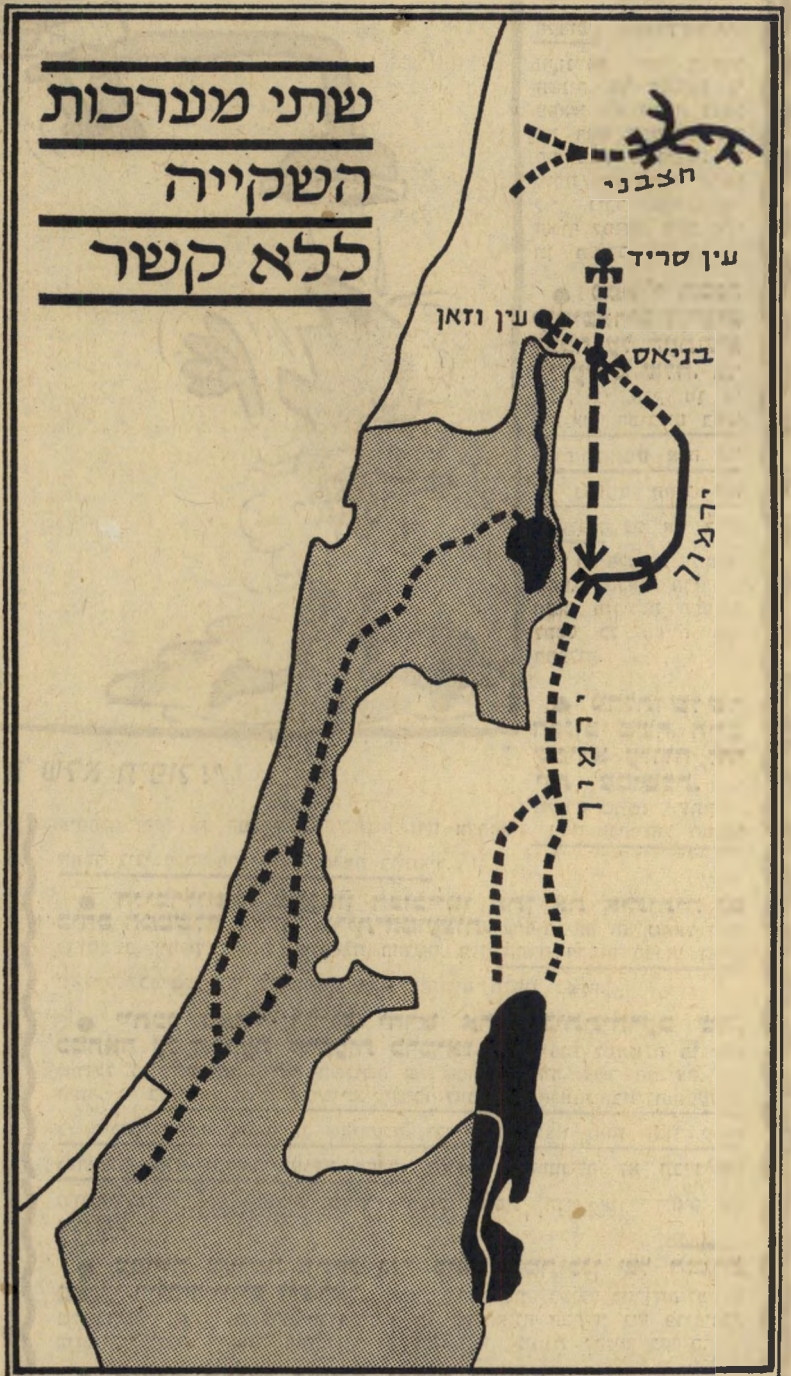
כאשר הליגה מחליטה

התקווה של ממשלת ישראל היתה תמימה במיקצת. היא סברה שהפעלת המוביל הארצי תיצור עובדה קיימת, אך הניחה יחד עס'זאת שהזמן יעשה את שלו הערבים ישלימו עם קיומו של המיפעל הישראלי. מה עוד, שבאותו זמן עצמו תבוא ירדן על סיפוקה, עם השלמת הסכר על הירמוך ורשת-ההיעול של הגור. במלים אחרות, יתחצר הסכמה אילמת בין ישראל וירדן לחלוקת מי הירדן: ישראל תטה את מי הצפון לשטחה, וירדן תטה את מי הירמוך לגור.

אלא שתיקה זו לא לקחה בחשבון את הכרוזתיהן של ממשלות ערב. ממשלת ישראל התרגלה - לעיתים בצדק - לזלזל בהכרוזות כאלה. אולם לא קל לממשלות להתכחש להכרוזתיהן הפומביות, ואפשר היה לנחש מראש כי הן תדחפנה לפעולה כלשהי - גם אם אינן מעוניינות במלחמה.

השאלה היתה: איזה סוג של פעולה? סוריה, תמיד ראשונה וקיצונית בחזית זו, הציעה להטות את הבניאס והחצבני. ירדן, מתוך תקווה לזכות בחלק-הארי של המים, הסכימה. לבנון, מתוך הנחה כי רחוק מאוד היום בו יבוצעו התוכניות, צידה אף היא בהסתייה, תוך הגשת תביעה לניצול חלק ממימי החצבני בשטחה. רק מצרים התנגדה בשלב ההתחלתי להטיית היובלים. נאמה, כי גמאל עבד-אל-נאצר התחשב בעובדה שגם הגילוס החיוני למצרים נובע בארצות זרות.

לכן היתה מצרים, באותן שיחות ראשונות של הליגה הערבית בשנת 1958, בעד פנייה לאו"ם ובעד איום בפעולה ישירה נגד ישראל, אם תטה את מי הירדן דרומה. לבסוף שינתה גם מצרים את דעתה. עם מצרים נפגעה. או נקבע קו-ההסברה: הערבים אינם רוצים להטות את יובלי הירדן בכדי לסגוע

כך תיראה מערכת-המים של אגן הירדן, אחרי ביצוע תוכנית-ההטייה הערבית. הקווים השחורים מראים את המים אשר ימשיכו לזרום באסיקם; הקווים המקוטעים מראים את מסלול ההטייה. בשטח ישראל מסומן נחל דן עד לכינרת, ומשם דרומה - המוביל הארצי. בכבנון ניראים מעיינות החצבני, אשר סכר חדש יעצור את מימיהם ויטה אותם מערבה. ואילו מי עין-סריד ועין-זואן, אף הם ממקורות החצבני, יוטו מזרחה, אל הבניאס. מן הבניאס, יוטו המים דרומה, אל אסיק הירמוך. ואילו מי הירמוך יוטו דרומה, להשקית ביקעת הירדן.